

Ismeta Krajinić

Antagonizam Erosa i Logosa kao posljedica
metamorfoze vrijednosti uslijed porasta racionalizacije

Sažetak

U ovom radu, uz uvodne napomene o historiji sukoba, fokus je stavljen na sukobljavanje onoga racionalnog i iracionalnog u čovjeku. Ovaj antagonizam počinje dolaziti do izražaja u procesu industrijalizacije i ostaje aktualan sve do danas. Sve veća racionalizacija i dehumanizacija utiču na to da ono iracionalno u čovjeku biva marginalizirano. Vraćanje antičkoj ideji jedinstva Erosa i Logosa, ideji o njihovoj harmoniji, vidim kao nužno, jer bez toga, čovjeku ne ostaje prostora da se obostrano ostvari, kao misaono i kao duhovno biće. Bez jedinstva između razumskog i emotivnog dijela nema ni čovjeka kao takvoga.

Ključne riječi: *konflikt, konsenzus, disharmonija, jedinstvo, iracionalnost, dehumanizacija.*

Antagonism of Eros and Logos as a consequence of the metamorphosis of values due to the rise of rationalization

Summary

In this paper, with the introductory remarks on the history of conflict, the focus is on clashing the rational and irrational in man. This antagonism begins to emerge in the process of industrialization and remains current until today. Increasing rationalization and dehumanization affect irrationally in man to be marginalized. Returning to the ancient idea of the unity of Eros and Logos, the idea of their harmony, I see as necessary, for without that, man does not have the space to become a reasonable and spiritual being. Without the unity between the reasonable and emotional part, there is no human being.

Key words: *conflict, consensus, disharmony, unity, irrationality, dehumanization.*

Govor o nekom fenomenu, bavljenje njime, zahtijeva prethodno poznavanje konteksa i ozračja u kojemu se taj fenomen prvotno pojavio kao i poznavanje njegove daljne geneze.

Mnogi autori su skloni tome da ističu kako je cjelokupna historija ljudskog društva skoro pahistorija sukoba, posebno onih ratnih, a u vezi s tim, bitno je naglasiti činjenicu da je traganje za mirom ono što u bitnome determiniše historiju. Treba, prije daljne rasprave, odgovoriti na pitanje kada se počinje događati historija sukoba.

Hvatanjeukoštac sa fenomenom sukoba podrazumijeva, kao i u slučajevima ostalih fenomena, vraćanje na izvoriste, početak, a ono se može pronaći već u predaji iz svetih knjiga. Ta predaja je predaja o istočnom ili iskonskom grijehu, grijehu prvih ljudi koji su odbili poslušnost bogu i zbog toga bili kažnjeni. Ova tematika je bitna jer se već tuuvidapostojanjedisharmonije kojase može posmatrati kao kontura onoga što će se vremenom, u rječnicima, iskristalisati u definicijusukoba ili konflikta. Prvi impuls koji oživljava ideju sukoba jeste odsustvo harmonije, iz čega se može zaključiti, kroz ovaj primjer, da je motiv za sukobljavanje nastaoonog trenutka kada je prvi čovjek iskazao neposlušnost, prekršio pravilo i poveo se samo za svojim interesima. U istraživanju geneze historije sukoba, nailazi se na širok spektar pristupa i

interpretacija sukoba. Radi stvaranja najopćenitije slikebitno je pomenuti neke od tih pristupa.

U antičkom razdoblju Heraklit je na svijet gledao kao na totalitet događaja, promjena, činjenica, vječnu borbu suprotnosti koja dovodi do nesklada, sukoba i rata. Sve je u toku i ništa ne miruje. On je govorio o ratu kao ocu i pokretaču svega. Potom, važno je pomenuti Platona koji je smatrao da su unutrašnji sukobi osnovni činioci društvenog kretanja i promjena kao i klasni ratovi koji u svojim temeljima imaju različite interese, prije svega ekonomske. U kineskoj filozofiji, Jin i Jing su bili prepoznati kao dvije suprotnosti, pojmovi koji su naizgled nespojivi ali se ipak nadopunjuju i čine jedinstvo. Marx je smatrao da su društveni sukobi pokretači društvenog razvoja dok je Comte rekao da je to bolest koju treba liječiti. Hobbes je izjavio „Čovjek je čovjeku vuk“,¹ i time čovjeka okarakterisao kao egoistično biće kojemu je nagon za samoodržanjem proizveo težnju za ostvarivanjem koristi i lične moći na račun drugih. To dovodi do neprijateljskog odnosa i stanja opšteg sukoba „*Bellum omnia contra omnes*“. Jean-Jacques Rousseau je smatrao da je prirodno stanje - stanje potpune harmonije koje je postojalo do stvaranja privatne svojine. Društveni konflikti su nastali, prema njegovom

¹ Hobbes, T., *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.

shvatanju, kada je jedna strana ili pojedinac ogradio zemljište i rekao „ovo je moje“.

Tolerancija, svijest o moralu i moralnim kodeksima, kao i pripadnost određenoj kulturi i tradiciji, sve su to činioci koji determinišu ponašanje subjekata sukoba. Preduslov miru je uvažavanje drugih, razumijevanje njihove kulture, filozofije, vjere, običaja i tradicije, općenito, potraga za onim što je zajedničko i jedinstveno u svim civilizacijama.

Savremeno doba je doba velikih otkrića u nauci i tehnici. To je doba trijumfa tehnologije i dehumanizacije. U ovom dobu došlo je do razvoja modernih društava, velikih kompanija, industrije i trgovine, informatike, interneta, medija, industrijalizacije duha, što je na koncu rezultovalo masovnom kulturom i masovnom proizvodnjom. Aldous Huxley u djelu „Vrli novi svijet“ stanje potpune racionalizacije opisuje na sljedeći način:

„Jaglike i pejzaži, istače on, imaju jedan veliki nedostatak: bespaltni su!. Ljubav prema prirodi ne daje posla nijednoj fabrici. Stoga je bilo rešeno da se ljubav prema prirodi ukine, makar u najnižim kastama, ali da se zadrži tendencija ka korišćenju saobraćajnih usluga. Jer, naravno, bilo je neophodno potrebno da oni i dalje odlaze u prirodu, makar je i mrzeli. Problem je, dakle, bio u tome da se iznađe povod za korišćenje

saobraćajnih usluga koji bi bio ekonomski zdraviji od gole ljubavi prema jaglikama i pejzažima. I pronađen je. “¹

Pitanje koje stoji pred nama jeste kako da ostanemo po strani negativnih promjena koje nameće savremeno doba, kako da odbijemo poslušnost tehnologiji koja nas zatvara u svoje krugove, kako da zadržimo integritet, kako da ostanemo jedinstveni u doba u kojemu uniformnost postaje zaštitni znak, u dobu u kojemu se proizvode jednaki i bezlični.

Ako kažemo da je racionalizacija dominantna odrednica savremenosti, a uzmemo u obzir da ono što dominira, dominira nauštrb onoga što je njegova suprotnost, onda možemo zaključiti da je iracionalnost kao antonim racionalnosti, pala u drugi plan. Superioriziranje jednoga dovodi do inferioriziranja drugoga.

Eros ili ono što se označava kao iracionalno, javlja se kao čovjekova težnja za ispunjenjem vlastite duhovne prirode, želje za transcendencijom, ostvarivanjem slobode. Ono što najprije i najviše ispunjava čovjekovu dušu jeste harmonija koja vlada svijetom i koja rađa želju i potrebu duhovnog jedinstva s njom. Ta potreba može se identificirati sa ljubavnom energijom (ideal još u antičkoj Grčkoj) koja ima moć da pokrene najduhovnije

¹<https://www.scribd.com/doc/236414740/Aldous-Huxley-Vrli-Novi-Svet>, (str. 7).

sфере čovjekove duše i omogućiti mu da doživi ljepotu, istinu i dobro. Zašto je fenomen ljubavi, kroz stoljeća, ostao temeljno bitan za filozofiju i umjetnost? Doprinosi li sve veća racionalizacija njegovom potiskivanju, dezorijentaciji u svijetu najviših vrijednosti i obrazovanju bezličnih bića koja sve više podsjećaju na automate?

Takođe se postavlja pitanje koliko se danas može filozofski eros, onakav kakvog su vidjeli stari Grci, i pod kojim uslovima realizovati, da li je on postao eroskoji je izmanipulisan novcem, interesima, svim spoljašnjim što taj eros sputava, omalovažava, onemogućava? Ono što je, osim novca kao mjere vrijednosti, problem danas, a nisu ga imali ni Sokrat, ni Platon, jeste komunikacija elektronskim putem, birokratizacija i racionalizacija, kao i površan pristup svemu.

Istiskivanjem onoga iracionalnog u čovjeku, gubljenjem osjećaja za harmoniju koju ruši racionalizacija, gubi se i osjećaj o lijepome, istinitome, dobrome, onome što čovjeka ispunjava. Prema tome, da bi čovjek zadovoljio potrebe vlastite prirode, jednostavno njegov emotivni život ne može ostati razumski neodređen niti obrnuto a to se doživljava kao izazov u svijetu u kojemu je ekonomska dobit postala glavni pokretač.

Ono što je vrh Platonovog učenja o idejama jeste ideja dobra u jedinstvu sa idejom ljepote (ideja dobra u ulozi razuma i spoznaje) a put do nje jeste moguć samo pomoću erosa. Erosili

put uzdizanja duše do ideje ljepote, kroz iskustvo ljubavi, omogućava duši da dođe do ovog jedinstva lijepog i dobrog. Ovdje Platon izjednačava na prvom stepenu eros i logos. Treći stepen je ljubav prema znanju, carstvu misli. Kada se čovjek uvjeri u ljepotu znanja on se više neće zadovoljavati ljepotom jednog znanja, nego će tražiti što više te znanstvene ljepote, tu Platon zauzima stav da eros pretpostavlja logos.

Dostojevski je tokom robijanja u Sibiru, bio svjedok ljudske patnje, mizerije, očajanja, bijede, a potom je te pomiješane osjećaje doživljaje pretočio u djelo koje je nazvao „*Zapisi iz mrtvoga doma*“. Realizam Dostojevskog predstavlja svojevrsni prelaz prema modernizmu, jer njegovo stvaranje upravo u epohi modernizma postaje nekom vrstom uzora načina pisanja. On je u noveli „*Zapisi iz podzemlja*“ opisao društvo i odnose koje će da rezultira industrijalizacija i sve veća racionalizacija. Bio je svjestan otuđenosti koja prijeti čovječanstvu, te je za doba koje je predstojalo rekao:

„Tada će nastati novi ekonomski odnosi, sasvim gotovi, izračunati sa matematičkom tačnošću, te će za tren oka nestati sva moguća pitanja upravo zato što će se na njih dobiti svi mogući odgovori... naravno, uopšte se ne može garantovati da tada neće, na primer, biti strašno dosadno (jer šta će čovek raditi

*ako sve bude izračunato po tablici), ali će zato sve biti neobično trezveno i razumno.*¹

Kako zaključuje Dostojevski, želja i razum samo ujedinjeni mogu da djeluju u korist čovjeka. Čovjek se treba ostvariti koliko kao misaono toliko i kao duhovno biće, on pored razuma mora imati i slobodnu volju, jer samo tada može razmišljati i donositi suvisle odluke. Bilo koja krajnost udaljava čovjeka od njegove prirode.

„...čovjek uvek i svuda, ma ko bio, voli da radi onako kako on hoće, a nikako onako kako mu diktiraju razum i korisnost. Čovjek može želeti i protiv svoje lične koristi, a ponekad to neminovno i mora, jer svoje sopstveno voljno i slobodno htenje, svoj vlastiti, makar i najapsurdiniji kapris - sve to upravo i jeste ona prećutna, najkorisnija korist, koja se ne uklapa ni u kakvu korist, koja se ne uklapa ni u kakvu klasifikaciju, i koja sve sisteme i teorije večito ruši u paramparčad... čoveku treba samo jedno: samostalna volja, pa ma koliko ga ta samostalnost koštala i ma čemu vodila...ako nekada stvarno pronadju formulu svih naših želja i kaprisa, to jest: od čega oni zavise,

¹ Dostojevski, F., M., *Zapisi iz mrtvog doma*, Rad, Beograd, 1967.

*po kakvim zakonima nastaju, kako se šire, čemu streme - to jest ako pronađu pravu matematičku formulu - čovek će onda možda odmah prestati da želi, sigurno će prestati.*¹

*„Naše želje su većinom pogrešne zbog pogrešnog shvatanja naših koristi. Zato i želimo ponekad najčistiju besmislicu, što u njoj, zbog svoje gluposti, vidimo najlakši put za postizanje izvjesne, ranije zamišljene koristi. A kad sve to bude ovdje protumačeno i izračunato na hartiji, onda, naravno, neće biti takozvanih želja. Jer, ako se želja nekada potpuno podudara sa razumom, onda nećemo želeti, već razmišljati, upravo zato što se ne može, na primer, pri zdravom razumu želeti besmislica, i na taj način svesno ići protiv razuma i želeti sebi štetu.*²

U pogledu naših predstava o potrebama i koristi koje imamo govorio je i Marcuse, koji je djelovao poslije Dostojevskog. On je smatrao da se u industrijskom društvu manipulira u pogledu potreba, tako da čovjek dobija privid onoga što su njegove stvarne potrebe. Najefikasnije oružje protiv oslobađanja jeste nametanje materijalnih i intelektualnih potreba koje

¹ Ibid.

² Ibid.

propagiraju zastarjele forme borbe za egzistenciju. On smatra da su ljudske potrebe- povijesne potrebe te da treba razlikovati istinske od krivih potreba. „Krive“ su one koje supojedincu nametnuli određeni društveni interesi u njegovom obuzdavanju: potrebe koje propagiraju mukotrpan rad, agresiju, mizeriju i nepravdu. Zadovoljenje takvih potreba može u najvećoj mjeri ugoditi čovjeku. Međutim, on smatra da ovakva sreća nije ono što treba podržavati i štititi ako služi tome da se onemogući razvoj čovjekove sposobnosti da prepozna zarazu cjeline i da pronade mogućnost za ozdravljenje. Većina dominantnih potreba za relaksacijom, razveseljavanjem i konzumcijom pred oglasima – spada u tu kategoriju krivih potreba, ističe Marcuse. Jedine potrebe čiji je zahtjev za zadovoljenjem neumanjiv jesu vitalne potrebe – ishrana, odjeća, stanovanje na postignutom stupnju kulture.

Hijerarhija potreba koja je prihvaćena u psihologiji a koju je predložio Abraham Maslow sadrži termine: „fiziološke potrebe“, „sigurnost“, „pripadnost“, „ljubav“, „poštovanje“, „samoaktualizacija“ i „samotranscendencija“.Ovo su potrebe koje uslovljavaju ljudsku egzistenciju, te je privid sve što se pored toga nameće, načinjen s ciljem manipulacije.

U pogledu racionalizacije Dostojevski priznaje da razum jeste dobra stvar, ali da on zadovoljava samo razumske čovjekove sposobnosti. Pored razuma, postoji i želja koja je izraz cijelog

čovjekovog života, zajedno sa razumom. On kaže da naš život nije naprosto „*izvlačenje kvadratnog korena*“ te da mi trebamo da živimo tako da zadovoljimo sve snage za život, a ne samo razum kao „*dvadeseti dio naših životnih sposobnosti*.“

Čovjek je, istakao je Dostojevski, biće koje više uživa u procesu postizanja cilja nego u samom cilju. Karikirajući ovu situaciju, on kaže da se možda jedini cilj kome čovječanstvo teži ogleda u neprekidnom procesu postizanja tog cilja a ne u samom cilju.

Kant je takođe bio svjestan čovjekove pogrešne predstave života kao postizanja cilja i tom prigodom on je u Kritici čistoga uma istaknuo, „*Obična je sudbina ljudskog uma u spekulaciji da svoju zgradu završi što je moguće ranije, pa da tek naknadno ispituje da li je njen temelj dobro postavljen*“.¹

Marcuse smatra da je produktivnost društva destruktivna za slobodan razvoj ljudskih potreba i sposobnosti, njegov mir je održavan konstantnom prijetnjom rata. Pitanje koje su istinske, a koje krive potrebe, kaže on, moraju riješiti sami individuumi. No, samo u konačnoj analizi tj. kada su i ako su oni slobodni da daju svoj vlastiti odgovor. Što represivno upravljanje društvom postaje racionalnije, produktivnije, tehničkije i totalnije, to je manje moguće

¹ Kant, I., *Kritika čistog uma*, Kultura, Beograd, 1970., (str. 570).

zamisliti sredstva i načine kojima bi ljudi mogli slomiti svoje sužanjestvo i zadobiti svoje vlastito oslobođenje. Produktivnost i efikasnost industrijskog društva, njegova sposobnost da uvećava i širi udobnost, da preokrene suvišno u potrebu i destrukciju u konstrukciju, razmjer u kojemu ta civilizacija transformiše svijet objekta u produžetak čovjekova duha i tijela – dovodi u pitanje sam pojam alijenacije.

„Ljudi poznaju sebe u svojim robama; nalaze svoju dušu u automobilima...u kuhinjskim aparatima. Promijenio se mehanizam koji veže pojedinca za njegovo društvo, društvena kontrola je ukotvljena u novim potrebama koje su proizvele...rezultat nije harmoniziranje, već mimesis: neposredno identifikiranje individuuma sa svojim društvom, i posredstvom toga, s društvom u cjelini.“¹

On kaže da je napetost između uma, s jedne, i potreba i želja stanovništva, s druge strane, prisutna od početka filozofske i znanstvene misli. Istinito znanje i um zahtijevaju dominaciju nad osjetima, ako ne i oslobođenje od njih. Logos je zakon, pravilo, zapovijed na osnovu znanja. Um i sloboda konvergiraju. U ljudskoj stvarnosti je neistinito i neslobodno

¹Marcuse, H., *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., (str. 28).

sve ono egzistiranje koje se troši u priskrblijanju onoga što tek omogućava opstanak.

Za Fromma je čovjek koji nema volje ujedno i čovjek koji nema vlastito ja, a što njegova volja više raste to on ima više samosvijesti. Za njega su ljudski odnosi:

„u biti veze otuđenih automata, od kojih svaki zasniva svoju sigurnost na tome što stoji blizu stada i što se ne razlikuje ni u mislima, ni u osjećajima ni u akciji. Premda svaki nastoji da bude što bliže ostalima, svatko ostaje posve osamljen, prožet dubokim osjećanjem nesigurnosti, tjeskobe i krivnje, koji se uvijek pojavljuje kad se ljudska odvojenost ne može prevladati. Naša civilizacija pruža mnoge palijative što pomažu ljudima da namjerno ne budu svjesni te osamljenosti. Tu je, kao prvo, stroga rutina birokratiziranog, mehaniziranog rada, koji pomaže ljudima da ne budu svjesni svojih najosnovnijih želja – čežnja za transcendencijom i sjedinjenjem. Ukoliko rutina sama ne uspijeva u tome, čovjek prevladava svoj nesvjesni očaj rutinom zabave, pasivnim gutanjem zvukova i slika koje mu nudi industrija zabave; nadalje, on taj očaj prevladava užitkom što ga nalazi u kupovanju uvijek novih stvari i njihovom čestom zamjenom za

*druge. U savremenom kapitalističkom društvu – ljudi koje smatraju vrijedne za divljenje i oponašanja sve su prije nego nosioci značajnih duhovnih osobina. Javnost zapaža ponajprije one koji pružaju prosječnom čovjeku osjećaj varljivog zadovoljstva. Filmske zvijezde, radio –komentatori, važne poslovne i političke figure – to su obrasci za ponašanje. Princip koji stoji u osnovi kapitalističkog društva i princip ljubavi nespojivi su.*¹

Interes potrošačkog društva jeste u tome da čovjek zadrži što manje od svoga „ja“, od vlastitoga mišljenja i da što više postane „drugi“, da je u mislima i osjećajima kao drugi, kako bi se na taj način što lakše ovladalo i manipulisalo. Takvamasa lišena obilježja ličnosti, masa usamljenih pojedinaca, treba da se okrene zabavi, kupovini, izvorima instant sreće. Iskrivljena je percepcija o pravim vrijednostima: istinskoj sreći, dobru, blaženstvu zarad ekonomske dobiti.

Odgovor na pitanje postavljeno na početku o tome kako se ograditi od negativnih promjena koje industrijalizacija, racionalizacija i tehnologizacija nose sa sobom počinje od toga

¹Fromm, E., *Umijeće ljubavi*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1965., (str. 110-111).

da čovjek prije svega treba imati uvid u ono što su njegove stvarne potrebe i istinske vrijednosti. Potom će vjerovatno, posredstvom svoje intuicije i razuma, doći do zaključka do kojega je došao i Diogen iz Sinope koji je, posmatrajući ljude koji nagomilavaju stvari, uvidio da postoji tako mnogo stvari koje mu ne trebaju. Čovjek koji nije svjestan potreba koje uslovljavaju njegovu egzistenciju i doprinose istinskoj sreći i blaženstvu u njegovom životu lakše će biti žrtva manipulacije u svijetu užitaka i poroka jer neće moći uvidjeti da su to samo prividni izvori sreće. Emocionalni život određuje razumski, ali i razumski mora imati uvid u emocionalni. Onaj ko je pretežno razumski tip, morao bi više obratiti pažnju svojim emocijama tako da može razviti intuiciju koja će onda biti dobar vodič razumu. A onaj ko je pretežno emocionalni tip, trebao bi više pažnje posvetiti promišljanju da ne postane robsvojih emocija gubeći iz vida ono što istinski želi. Jedino tada će volja biti upotrijebljena na konstruktivan način.

Literatura:

- Dostojevski, F. M., *Zapisi iz mrtvog doma*, Rad, Beograd, 1967.
- Fromm, E., *Umijeće ljubavi*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1965.
- Hobbes, T., *Levijatan*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
- Kant, I., *Kritika čistog uma*, Kultura, Beograd, 1970.
- Marcuse, H., *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.
- <https://www.scribd.com/doc/236414740/Aldous-Huxley-Vrli-Nov-Svet>.